

**XXII Міжнародна науково-практична конференція
«Людина, культура, техніка у новому тисячолітті»**

Секція V. Психологія. Педагогіка. Соціологія.

Назаров О.О.

кандидат психол.наук, професор,
Національний університет цивільного захисту України (м. Харків).

Психотравмуючі особливості професійної діяльності рятувальників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо сучасних підходів до вивчення проблеми особливостей професійної діяльності працівників оперативно-рятувальних підрозділів свідчить, що специфічною рисою діяльності рятувальників під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного та воєнного характеру є особливість умов, в яких вона здійснюється. Ці умови, в яких рятувальники виконують професійні завдання, підрозділяються на об'єктивні, незалежні від них та суб'єктивні, що виникли внаслідок їхньої незадовільної діяльності.

Непередбачені особливі умови виникають зненацька, мають екстремальний характер і стають серйозною перевіркою готовності рятувальників до діяльності в надзвичайних умовах.

В професійній діяльності з ліквідації наслідків надзвичайної події критичною ситуацією можна вважати становище, що характеризується наявністю безпосередньої загрози нанесення фізичної або моральної шкоди рятувальнику, опосередкованої або неопосередкованої загрози його життю.

Залежно від особливостей конкретних професійних завдань і умов, в яких вони вирішуються, за висновками досліджень, здійснених лабораторією екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України, на рятувальника впливають різні психогенні фактори, які можна умовно об'єднати у дві великі групи:

Група А - фактори безпосереднього емоційного впливу: А1 - небезпека, А2 - невизначеність, А3 - раптовість, А4 - негативні емоційні реакції;

Група Б - фактори опосередкованого емоційного впливу, які залежать від професійних можливостей військовослужбовця: Б1 - дефіцит часу, Б2 - наростання темпу дій, Б3 - поєднання кількох видів діяльності, Б4 - надлишок інформації, Б5 - надзвичайна інтелектуальна складність, Б6 - ступінь злагодженості.

Сукупність виділених вище факторів детермінує загальне психологічне навантаження, що діє на рятувальника під час виконання професійних завдань за призначенням. Величина і структура психологічного навантаження в різних ситуаціях визначається особливостями конкретної професійної діяльності рятувальника в конкретних екстремальних умовах.

Сучасні дослідники для аналізу діяльності професіоналів-рятувальників використовують психологічну категорію "діяльності", яка визначається як динамічна система взаємодії суб'єкта з навколишнім світом, під час якого

відбувається виникнення і втілення в об'єкті психічного образу і реалізація опосередкованих ним відносин суб'єкта в предметній діяльності.

Найповніший опис структури людської діяльності належить О.М. Леонтьєву. Вчений пов'язав категорію діяльності з розробкою "всього категорійного строю" сучасної психології. Основною, генетичне вихідною, за О.М. Леонтьєвим є зовнішня, предметна діяльність, яка породжує всі види внутрішньої психічної діяльності.

Б.Ф. Ломов на підставі аналізу існуючих концепцій виділяв такі основні структурні компоненти діяльності: мотив, мета, планування діяльності, переробка поточної інформації, оперативний образ (концептуальна модель), прийняття рішення, дія, перевірка результатів і корекція дій.

Враховуючи те, що професійна діяльність працівників аварійно-рятувальних підрозділів під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій відбувається не тільки в сфері матеріальній, а й у сфері взаємовідносин людей, тобто саме в тій сфері, де найбільш гостро виявляється вплив на психіку людини, ми маємо обґрунтовані підстави для висунення гіпотези про те, що психологічні фактори в даному випадку вибудовуються у певну факторну структуру зі своїм механізмом, що підтримує процес діяльності і формує досвід, як цілісну систему знань, умінь, навичок і здібностей.

Спираючись на запропонований В.Л. Васильєвим концептуальний підхід, ми можемо виділити у структурі професійної діяльності рятувальника певні структурні компоненти, а саме пізнавальний (когнітивний), конструктивний, комунікативний, організаторський.

Суть пізнавальної діяльності рятувальника полягає у оперуванні шляхом мислення сукупністю фактів, безпосередньому встановленні нових фактів, які до нього ще не були пізнані, складання з них "інформаційного малюнку" з метою пізнання об'єктивної істини. Так, наприклад, пізнавальною діяльністю рятувальника є фіксація фактичних даних щодо змісту та можливих наслідків надзвичайної ситуації, у ліквідації якої він приймає участь.

Аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що особливістю пізнавальних процесів діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів є негативний характер об'єктів пізнання (безпосередньо надзвичайна ситуація та її негативні наслідки), а також дефіцит та невпорядкованість інформації про надзвичайну ситуацію. Все зазначене є стрес-факторами, що нерідко викликають у рятувальників надмірну емоційно-психічну напруженість.

Конструктивний аспект діяльності рятувальника полягає у прогнозуванні подій, а також плануванні своїх дій та реалізації планів завдяки складному структуруванню ситуацій; визначення засобів здійснення дій за призначенням та послідовності їх застосування; термінів та порядку проведення окремих заходів; способів фіксації отриманих знань; заходів безпечного виконання рятувальних операцій, що потенційно викликає необхідність застосування спеціальної техніки, спорядження, фізичної сили та ін.

Специфічною особливістю спілкування в діяльності з ліквідації надзвичайних ситуацій є його примусовий характер, визначений сутністю самої ситуації. При цьому професійне спілкування набуває особливого значення в умовах невизначеності, стресогенності, значних фізичних та

психічних навантажень у діяльності, реальної загрози життю та здоров'ю рятувальника та людей, які потрапили в зону надзвичайної ситуації. Зокрема, це стосується спілкування із постраждалими, якому властиві наявність розгубленості, висока ймовірність виникнення негативних психоемоційних станів, дефіцит часу, конфліктність та ін.

Організаторський аспект діяльності спрямований на створення оптимальних умов для здійснення діяльності загалом. Її необхідність визначається такими особливостями діяльності з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації:

- множинність та багатоплановість - виявлення ознак надзвичайної ситуації, їх аналіз, прийняття та реалізація рішення стають можливими лише за умов чіткої організації, узгодження та координації дій рятувального підрозділу та окремих рятувальників;

- пошуковий характер пізнання - ніколи невідомо яким чином і які ознаки надзвичайної ситуації будуть виявлені, ці ознаки не просто поверхнево та наочно вивчаються, їх ще й потрібно виявити;

- висока інтенсивність розумового процесу, що характеризується необхідністю вирішення багатьох професійних завдань за короткий час;

- циклічність, різний ступінь напруженості та інтенсивності професійної діяльності, що призводить до нерівномірності повсякденного навантаження (розумового, емоційного і фізичного).

Висновки. Наведений вище теоретичний аналіз структури професійної діяльності рятувальника та її психотравмуючих факторів підтверджує загальнонаукові висновки про те, що діяльність з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій відноситься до професій, які передбачають виконання професійних обов'язків у напружених, екстремальних, стресогенних умовах. Тому їй притаманні всі особливості, характерні для інших "критичних" видів діяльності: дефіцит часу; вплив на особистість особливо сильних подразників та домінування негативних емоцій при дефіциті позитивних, підвищена відповідальність прийняття рішень та необхідність невідкладного вжиття заходів. Усі вони набувають особистої значущості та призводять (як кожен окремо, так і в сукупності) до виникнення стану психологічної напруженості.

Вплив на особистість рятувальника особливо сильних подразників із переважанням негативних емоцій - похідна від екстремального характеру та високого ступеня напруженості професійної діяльності. Вони можуть існувати протягом досить тривалого часу і проектуватись на особистість рятувальника. Все це призводить до виникнення стану емоційної напруженості та трансформації особистості (переважання стереотипного реагування на ситуацію, втрата пильності та ін.), а далі - до переносу негативних новоутворень на неслужбову сферу і суперечностей у найближчому оточенні.

Крім того, підвищена відповідальність та необхідність невідкладного вжиття заходів призводить до екстремальності в реалізації професійної діяльності, що зростає внаслідок необхідності приймати рішення в обмежений проміжок часу.